

СПОСАБЫ ПЕРАКЛАДУ УЗУАЛЬНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ НА НЯМЕЦКУЮ МОВУ

(на матэрыяле "Палескай хронікі" І. Мележа)

Фразеалагізмам уласціва не толькі канкрэтнае, прыватнае значэнне, але і катэгорыяльнае, абагульненае, паводле якога большасць з іх суадносіцца з рознымі часцінамі мовы.

Разгледзім спосабы перакладу узуальных фразеалагізмаў з улікам іх марфалагічнага выражэння.

1. **Падбор сэнсавага адпаведніка** (фразеалагізм перакладаецца фразеалагізмам). Перакладчыкі звяртаюцца да гэтага спосабу часцей за ўсё. Так, шляхам падбору сэнсавага адпаведніка было перакладзена 51% дзеяслоўных, 37,4% адвербіяльных, 47,3% субстантыўных, 12,5% ад'ектыўных, 48% прэдыкатыўных і 66,6% мадальна-выклічнікавых фразеалагізмаў.

Супастаўленне *дзеяслоўных* і *адвербіяльных* фразеалагізмаў арыгінала і іх адпаведнікаў у перакладзе дазваляе вылучыць чатыры тыпы суаднеснасці фразеалагічных адзінак дзвюх моў:

а) беларускаму фразеалагізму адпавядае ў нямецкамоўным перакладзе фразеалагізм з аднолькавым значэннем, кампанентным складам і структурай: *Ат, няхай гавораць што хочуць, чалавеку рота не залепіш, калі язык сьвярбіць* [3, с. 68]. // *Aber möchten sie ruhig reden, man kann einem Menschen den Mund nicht zustopfen, wenn ihm die Zunge juckt* [4, с. 86]. Абодва дзеяслоўныя фразеалагізмы маюць аднолькавае значэнне ('хто-н. не можа стрымацца, каб не загаварыць, не сказаць што-н. '), перадаюцца дзвума лексічнымі кампанентамі (*язык і сьвярбець*) і пабудаваны паводле адной мадэлі ("назоўнік у назоўным склоне + дзеяслоў").

Або: – *Дапусцім, што бачылі там не раз. Дапусцім, што на вас накіраваў хто-небудзь, хто хацеў сам застацца ў ценю...* [3, с. 56]. // *"Angenommen, ihr würdet dort öfter gesehen. Angenommen, es hat sie euch jemand auf den Hals geschickt, der selber im Schatten bleiben wollte"* [4, с. 71]. Адвербіяльныя фразеалагізмы ў ценю і im Schatten (са значэннем 'быць, заставацца непрыкметным') маюць у сваім складзе аднолькавыя кампаненты (*у і цень*) і пабудаваны паводле адной мадэлі ("прыназоўнік + назоўнік");

б) беларускамоўны і нямецкамоўны фразеалагізмы выражаюць аднолькавае значэнне, маюць агульныя лексічныя кампаненты, але адрозніваюцца будовай: – *І з хаты вачэй не спускай. Каб не выходзіў ніхто* [3, с. 44]. // *"Lass die Hütte nicht aus den Augen, keiner darf da raus"* [4, с. 56]. Абедзве фразеалагічныя адзінкі маюць адно і тое ж значэнне ('пільна сачыць,

назіраць за кім-н., чым-н.), аднолькавыя кампаненты ў сваім складзе (вочы і не спускаць), але розную структуру: беларускамоўны фразеалагізм пабудаваны паводле мадэлі "дзеяслоў + назоўнік у родным склоне", а нямецкамоўны – "дзеяслоў + назоўнік у давальным склоне з прыназоўнікам".

Або: *3 дня на дзень Міканор усё больш авыкаўся зноў з колишняю сваёй дамоўкай, з новымі клопатамі і абавязкамі* [3, с. 153]. // *Mit jedem Tag gewöhnte sich Mikanor mehr an sein altes Zuhause, an die neuen Sorgen und Pflichten* [4, с. 199]. Абодва адвербіяльныя фразеалагізмы маюць значэнне 'паступова', у іх склад уваходзіць адна і тая ж лексема (дзень), аднак беларускамоўны фразеалагізм пабудаваны паводле мадэлі "прыназоўнікава-склонавая форма назоўніка + прыназоўнікава-склонавая форма назоўніка", а нямецкамоўны – "прыназоўнік + займеннік + назоўнік";

в) беларускамоўнаму фразеалагізму адпавядае нямецкамоўны з аднолькавым значэннем і структурай, але іншым кампанентным складам: *Яе [Ганну] асабліва трывожыла тое, што Глушакі сваты былі не абы-якія, ім не так проста даць гарбуз* [3, с. 244]. // *Besonders bedrohlich war die Tatsache, daß Hluschaks Brautwerbung Gewicht hatte, man konnte ihnen nicht einfach einen Korb geben* [4, с. 318]. Абодва фразеалагізмы маюць значэнне 'адмаўляць таму, хто сватаецца', пабудаваны паводле мадэлі "дзеяслоў + назоўнік у вінавальным склоне", аднак лексічная адзінка "гарбуз" перакладаецца на нямецкую мову лексмай "кошык". Такая замена звязана з рознымі фальклорнымі традыцыямі беларускага і нямецкага народаў. Добра вядомы звычай беларусаў даваць сватам гарбуз у выпадку адмовы жаніху. У немцаў сімвалам адмовы на прапанову сватаў з'яўляецца кошык. Па словах У.І. Коваля, "негатывнае ўспрыманне гарбуза звязана з тым, што гэтая расліна (у спелым выглядзе) мае ўнутры парожнюю поласць, г. зн. ён часткова пусты" [2, с. 33]. Кошык таксама з'яўляецца пустым, нічым не запоўненым прадметам. А пустыя рэчы, як вядома, маюць "устойлівыя адмоўныя асацыяцыі" [2, с. 33].

Або: *Васіль і Яўхім сустрэліся тварам у твар* [3, с. 337]. // *Wassil und Jauchim traten sich Auge in Auge* [4, с. 442]. Фразеалагізмы маюць аднолькавае значэнне ('вельмі блізка адзін ад другога (сутыкацца, сустракацца)'), адну і тую ж структуру ("назоўнік + прыназоўнік + назоўнік"), аднак лексічная адзінка з шырокім прадметна-лагічным значэннем (*твар*) перакладаецца лексмай з больш вузкім значэннем (*вока*);

г) беларускамоўнаму фразеалагізму адпавядае ў перакладзе зусім іншы фразеалагізм, які адрозніваецца кампанентным складам і структурай (пабудаваны па іншай мадэлі): *Ужэ эс, здаецца, чуў [Міканор] ад дзядзькоў адка разумны, дак жа не, усё адно лезе на рэжон!..* [3, с. 150]. // *Die Antworten, die ihm die Männer gaben, waren doch einleuchtend und vernünftig, aber nein, der rennt trotzdem mit dem Kopf gegen die Wand* [4, с. 195]. Параўн.:

бел. *лезці на ражон* (праст. 'рабіць што-н. рызыкаўнае, асуджанае на няўдачу') – ням. *mit dem Kopf gegen die Wand rennen* (разм. 'спрабаваць прабіць сценку галавой').

Пры супастаўленні *субстантыўных* фразеалагізмаў мовы арыгінала з іх адпаведнікамі ў перакладзе было вылучана два тыпы суаднесенасці фразеалагічных адзінак:

а) беларускамоўнаму фразеалагізму адпавядае нямецкамоўны з аднолькавым значэннем, кампанентным складам і структурай: *Пасядзеўшы яшчэ, колькі трэба было, каб злыя языкі не казалі, што яна паддалася, уцякла ад Яўхіма, Ганна ўстала* [3, с. 75]. // *Sie blieb noch eine Weile sitzen, damit böse Zungen nicht behaupten konnten, sie hätte klein beigegeben und sei vor Jauchim geflohen, dann stand sie auf* [4, с. 94]. Абодва фразеалагізмы маюць значэнне 'плеткары, паклёпнікі', аднолькавыя кампаненты (*злыя і языкі*) і пабудаваны паводле мадэлі "прыметнік + назоўнік";

б) фразеалагізмы арыгінала і перакладу не маюць агульных лексічных кампанентаў, пабудаваны па розных мадэлях, аднак перадаюць адно і тое ж значэнне сродкамі розных моў: – *У вас там хтось шахер-махер* Маслаку робіць, *насабляе!* [3, с. 117] // *"Bei euch steckt jemand mit Maslak unter einer Decke, hilft ihm"* [4, с. 150]. Параўн.: бел. *шахер-махер* (разм. 'махлярская здзелка, лоўкая ашуканская аперацыя') – ням. *unter einer Decke stecken* (разм. 'быць заадно').

Супастаўляльны аналіз *ад'ектыўных, прэдыкатыўных і мадальна-выклічнікавых* фразеалагізмаў мовы арыгінала і іх адпаведнікаў у перакладзе дае падставы вылучыць адзін тып іх суаднесенасці: беларускамоўнаму фразеалагізму адпавядае нямецкамоўны фразеалагізм з аднолькавым значэннем, але зусім іншым кампанентным складам і структурай. Напрыклад: *Цягнуліся па грэблі доўга, хоць аleshніцкія хаты на нізкім чорным пагорку за хмызняком былі, здаецца, рукой падаць* [3, с. 375]. // *Lange krebsten sie in dem Tempo, dabei waren die Häuser von Aleschniki auf dem flachen, schwarzen Hügel hinter dem Weidengebüsch schon zum Greifen nahe* [4, с. 492]. Параўн.: бел. *рукой падаць* (разм. 'зусім блізка, не вельмі далёка') – ням. *zum Greifen nahe* ('вельмі блізка').

Або: *І вось жа – на табе, Яўхім дастоль не можа спакойна ўспомніць: як толькі ўбачыла Дзятліка – зноў хітнула да гэтага няўкладу, галыка гэтага!* [3, с. 217]. // *Und da hatte er die Bescherung – er konnte sich noch immer nicht damit abfinden. Kaum war Dsjazel gekommen, da war sie wieder zu diesem Tölpel, diesem Habenichtsk gekrochen...* [4, с. 283]. Параўн.: бел. *на табе* (разм. 'wokліч здзіўлення, расчаравання і пад. з нагоды чаго-н. нечаканага') – ням. *da haben wir die Bescherung!* (разм. *іран.* 'wokліч здзіўлення, расчаравання і пад. з нагоды чаго-н. нечаканага').

2. Замена ўстойлівага выразу нефразеалагічнай моўнай адзінкай. Гэтым спосабам перакладаецца 34,4% дзеяслоўных, 28,8% адвербіяльных, 15,8% субстантыўных, 25% ад'ектыўных, 28% прэдыкатыўных і 7,4% мадальна-выклічнікавых фразеалагізмаў.

Дзеяслоўныя фразеалагізмы перакладаюцца:

а) словам: *Мо тады і зараза етая – Ганна – з галавы выйдзе... Выйдзе, канешне – у пустом полі ўсякая трасца расце!..* [3, с. 221]. // *Vielleicht kann ich dann auch die vermaledeite Hanna vergessen. Bestimmt schaffe ich das – nur aufbrachem Acker wuchert Unkraut!* [4, с. 288]. Параўн.: бел. выходзіць (выйсці) з галавы (разм. 'зусім забывацца') – ням. *vergessen* ('забываць');

б) свабодным словазлучэннем: *Васіль таксама падумаў: "От жа ўлезла чалавеку ў галаву дурасць, не дае збыту"* [3, с. 150]. // *Wassil dachte, wenn sich jemand eine Torheit in den Kopf gesetzt hat, dann gibt sie ihm keine Ruhe* [4, с. 195]. Параўн.: бел. не даваць (не даць) быту (збыту) (разм. 'назаяць, дакучаць, парушаючы чый-н. спакой') – ням. *j-t keine Ruhe geben* ('не даваць спакою');

в) часткай складанага сказа: – *А пакуль – канспірацыя і канспірацыя!.. І калі выдасі каго-небудзь з нашага легіёна, – ведай: галавы – не знасіць!* [3, с. 347]. // *"Aber vorderhand – Konspiration, nur Konspiration! Und wenn du einen aus unserer Legion anschwärzt, dann bist du deinen Kopf los!"* [4, с. 455]. Параўн.: бел. не знасіць галавы (разм. 'не мінуць пакарання, не ўцалець; загінуць') – ням. *du bist deinen Kopf los* ('ты пазбавішся сваёй галавы').

Адвербіяльныя фразеалагізмы перакладаюцца:

а) словам: *Ён [Яўхім] і тут чуў сябе самым важным, самым дужым – як бы хваліўся тым, што ніць і крычаць можа без канца* [3, с. 381]. // *Er gab hier den Ton an, kam sich wichtig und stark vor und wollte gern herausstreichen, daß er endlos trinken und grölen könne* [4, с. 499]. Параўн.: бел. без канца (разм. 'вельмі доўга, бясконца') – ням. *endlos* ('бясконцы');

б) часткай складанага сказа: *А жаніцца б – пара! Даволі пагайсаў, пагуляў – не да сівых жа валасоў жарабцом бегаць...* [3, с. 225]. // *Und es wird langsam Zeit, zu heiraten! Genug getollt, genug herumgestreunt! Ich kann doch nicht, bis ich grau bin, den wilden Hengst spielen!* [4, с. 288]. Параўн.: бел. да сівых валасоў (разм. 'да старэчага ўзросту, да глыбокай старасці') – ням. *bis ich grau bin* ('пакуль я стану сівы').

Субстантыўныя, ад'ектыўныя, прэдыкатыўныя і мадальна-выклічнікавыя фразеалагізмы перакладаюцца толькі словам. Напрыклад: – *І цяпер калачуся, як успомню!.. – пачула Ганна. Яна мімаволі, нявесела стала слухаць. – Бацько сам едзе ні жывы ні мёртвы...* [3, с. 70]. // *"Ich kriege jetzt noch das Zittern, wenn ich daran denke!" hörte Hanna ein Mädchen sagen. Unwillkürlich hörte sie weiter zu. "Mein Vater war halbtot."* [4, с. 87]. Параўн.:

бел. *ні жывы ні мёртвы* ('страшэнна спалоханы, знямелы') – ням. *halbtot* ('ледзь жывы'). Або: – *Ты ўсё пра Дзятліка свайго думаеш. Таксама – кавалера знайшла! – Які е, абы да душы* [3, с. 114]. // "*Du denkst bloß immer an deinen Dsjazel. Da hast du dir ja den Richtigen ausgesucht!*" "*Egal, wie er ist, Hauptsache, er gefällt mir*" [4, с. 118]. Параўн.: бел. *да душы* ('падабаецца') – ням. *gefallen* ('падабацца').

Пераклад фразеалагізмаў стылістычна нейтральным словам, свабодным словазлучэннем ці часткай складанага сказа зніжае эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку тэксту, таму такі пераклад трэба лічыць недакладным.

3. Калькаванне. Гэта такі спосаб перакладу, калі кожны кампанент устойлівага выразу замяняецца яго лексічным адпаведнікам. Даслоўна было перакладзена 3,4% дзеяслоўных, 7,1% адвэрбіяльных, 5,3% субстантыўных, 12,5% ад'ектыўных фразеалагізмаў (прэдыкатыўныя і мадальна-выклічнікавыя зусім не калькуюцца). Напрыклад: – *Штоб далі волю, горло наперагрызалі б адзін аднаму* [3, с. 305]. // "*Wenn man denen das erlaubte, die würden einer dem andern die Gurgel durchbeißen*" [4, с. 401]. Дзеяслоўны фразеалагізм *грызці (перагрызці) горла* (праст. 'жорстка, бязлітасна распраўляцца з кім-н.') не мае эквівалента ў нямецкай мове, таму перакладаецца даслоўна.

Або: *Як бы, паверыўшы ў байкі твая, пагнаўшыся за тым жураўлём у небе, не страціць і тое, што яшчэ засталася* [3, с. 348]. // "*Wenn man an Märchen glaubt und nach dem Kranich am Himmel hascht, kann man leicht das verlieren, was man hat*" [4, с. 457]. Субстантыўны фразеалагізм *журавель у небе* ўтварыўся ў выніку скарачэння кампанентнага складу прыказкі *лепш сініца ў руцэ, чым журавель у небе*, якая выражае значэнне 'лепш мець хоць што-н. пэўнае менавіта цяпер, чым спадзявацца на большае і лепшае ў аддаленай будучыні'. Гэта парэмія вядома і нямецкаму народу, але ў крыху іншай форме: *besser ein Sperling in der Hand als ein Kranich auf dem Dache* (дасл.: 'лепш верабей у руцэ, чым жораў на даху'). У сувязі з наяўнасцю ў нямецкай мове парэміі з блізкай унутранай формай, фразеалагізм *журавель у небе* магчыма перакласці даслоўна.

4. Эксплікацыя. Гэты спосаб перакладу выкарыстоўваецца ў тым выпадку, калі ў нямецкай мове няма сэнсавага адпаведніка беларускага фразеалагізма, а даслоўны пераклад можа прывесці да ўтварэння штучнага выразу. Апісальна было перакладзена 4% дзеяслоўных, 3% адвэрбіяльных, 31,6% субстантыўных, 37,5% ад'ектыўных, 24% прэдыкатыўных фразеалагізмаў (мадальна-выклічнікавыя такім спосабам зусім не перакладаюцца). Напрыклад: – *Ці ўсім, канешне, любіць, выходзячы?.. Кеб усе ішлі толькі твая, што любяць, дак болей за палавіну ў дзеўках век сядзела б!* [3, с. 278]. // "*Müssen alle Mädchen verliebt sein, wenn sie heiraten? Wenn nur solche heiraten, dann würde mehr als die Hälfte aller Mädchen ohne Mann bleiben*" [4, с. 365].

Фразеалагізм *сядзець у дзеўках* (разм. 'не выходзіць замуж') перакладаецца як *ohne Mann bleiben* ('застацца без мужа').

Або: *Нават калі Васіль адзін пайшоў на вуліцы, галоўнай местачковай вуліцы, яму яшчэ добра не верылася, што ўся тая недарэчная, прыкрая гісторыя скончылася, што ён ужо не пад прыглядам варты, не арыштант, а вольны казак, што можа ісці туды, куды хоча, куды вядзе сэрца* [3, с. 118]. // *Während Wassil die Hauptstraße des Städtchens entlangschritt, konnte er es noch immer nicht glauben, daß die peinliche, blöde Geschichte vorbei war, daß er nicht mehr unter Aufsicht stand, kein Gefangener, sondern ein freier Mensch war, der sich wenden kann, wohin er will, wohin ihn sein Herz führt* [4, с. 151]. Параўн.: бел. *вольны казак* ('свабодны, ні ад каго не залежны чалавек') – ням. *ein freier Mensch* ('свабодны чалавек').

5. **Элімінацыя фразеалагізма.** У перакладзе было апушчана 7,3% дзеяслоўных, 23,7% адвербіяльных, 12,5% ад'ектыўных, 30% мадальна-выклічковых фразеалагізмаў (субстантыўныя і прэдыкатыўныя не прапускаюцца). Устойлівая адзінка апускаецца тады, калі нясе збыткова інфармацыю, якая ўжо выражана ў кантэксце: – *Куранёўцы, усё, што тут, та-скаць, іслажыў наш настаўнік і інцілігент Сцяпан Уласавіч, трэба кожнаму запамніць і ўзяць на заметку* [3, с. 142]. // *"Kuranier, alles, was uns hier unser Lehrer und sozusagen Intelligenzler Szjapan Ulassawitsch vorgetragen hat, sollte sich jeder tief einprägen"* [4, с. 184]. Фразеалагізм *браць (узяць) на заметку* мае значэнне 'запамінаць, звяртаць увагу, запісваць для памяці'. Паколькі слова *запомніць* ужо ёсць у кантэксце, устойлівая адзінка ў перакладзе апускаецца. Паводле слухнага меркавання Л.С. Бархударова, "выключэнне семантычна збытковых элементаў зыходнага тэксту дае магчымасць перакладчыку ажыццяўляць "кампрэсію тэксту", гэта значыць скарачаць яго агульны аб'ём" [1, с. 230]. Часцей за ўсё прапускаюцца мадальна-выклічковыя фразеалагізмы, таму што яны нясуць дадатковую інфармацыю, выражаюць або адносіны прамой да зместу выказвання, або непасрэдна пачуцці і волевыяўленні таго, хто гаворыць. Пры апушчэнні такіх адзінак губляецца эмацыянальна-экспрэсіўная насычанасць сказа, напрыклад: *Дзед колькі дзён таму, ловячы рыбу, вымак і прастудзіўся – учора пластом ляжаў на печы, а сёння, – на табе, таксама надняўся* [3, с. 10]. // *Der Großvater war vor ein paar Tagen beim Fischen eingeregnet und hatte sich eine Erkältung zugezogen. Gestern hatte er noch wie eine Padde auf dem Ofen gelegen, und heute <...> war er schon wieder auf den Beinen* [4, с. 10]. У перакладзе дакладна перадаецца змест сказа, аднак ніяк не выражаецца здзіўленне Васіля, яго адносіны да сітуацыі.

Перакладчыкі раманаў І. Мележа карысталіся рознымі спосабамі перадачы фразеалагізмаў. У большасці выпадкаў яны перакладаюцца на нямецкую мову сэнсавымі адпаведнікамі або (калі эквівалент не быў знойдзены ці

яго проста не існуе) словам, словазлучэннем ці часткай складанага сказа, радзей калькуюцца ці тлумачыцца іх значэнне. У некалькіх выпадках фразеалагічная адзінка апускаецца.

Літаратура:

1. *Бархударов, Л.С.* Язык и перевод: вопросы общей и частной теории переводов / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. *Коваль У.І.* Чым адгукаецца слова: фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычаях. – Мінск: Народная асвета, 1994. – 48 с.
3. *Мележ, І.* Збор твораў: у 10 т. / І. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1983. – Т. 5: Людзі на балоце: Раман з "Палескай хронікі". – 415 с.
4. *Melesh, I.* Menschen im Sumpf / I. Melesh. – Berlin: Verlag Volk und Welt, 1974. – 519 с.